

15. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність: монографія. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. 300 с.

16. Федьков О.М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2017. 600 с.

17. Федьков О.М., Глушковецький А.Л. Пантелеймон Блонський – український соціал-демократ із Поділля та селянство на початку ХХ ст. // Український селянин: збірник наукових праць. Черкаси, 2020. Вип.23. С.62-68.

А. Б. Задорожнюк,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

ЗОБРАЖЕННЯ НА РЕЛІГІЙНИХ МЕДАЛЯХ, ЯК ПРОЯВ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті аналізуються приклади міжконфесійних взаємин на основі зображень на релігійних медалях кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зазначається, що упродовж досліджуваного періоду чітко простежуються взаємовпливи у побутово-релігійних практиках християнського і іудейського населення регіону. В середовищі єврейського населення поширюється традиція використання релігійних підвісок із зображенням Мойсея, в якості оберега та прикраси, що стало проявом глибоких світоглядних трансформацій і наслідком впливу християнського оточення.

Ключові слова: Поділля, конфесії, православ'я, католицизм, іудаїзм, релігійна медаль, оберег, ладанка, підвіска.

Територія Поділля відома як великий етно-культурний регіон із багатою духовною спадщиною, створеною представниками різних конфесій. Маловивченим явищем є відображення регіональних святих і сакральних символів на релігійних медалях, які на сьогодні зрідка використовуються дослідниками в якості історичного джерела, що пояснюють рідкістю таких медалей та їх малою представленістю у музейних експозиціях. При цьому, за останні роки такі предмети стали широко відомі у приватних колекціях в результаті поширення практики пошуків аматорів за допомогою металодетекторів [3, s. 219].

Цією публікацією прагнемо привернути увагу дослідників до предметів малої пластики, виявивши у зображеннях та сюжетах на релігійних медалях прояви міжконфесійних впливів в регіоні кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також запровадити у науковий обіг нові іконографічні джерела з історії краю.

Найбільш цілісним і фундаментальним дослідженням означеної проблематики залишається дослідження Теофіла Революнського, у якому описано понад 1500 релігійних медалей [4]. При цьому, автор зосередив увагу лише на вивченні предметів, що належать католицькій конфесії.

Традиційно терміном «релігійна медаль» означають невеликого розміру медалі із зображеннями на релігійну тематику. На традиційних католицьких медальйонах були представлені святі, які вже канонізовані, або вписані у римський *Martyrologium* [1, с. 291]. Сучасна інтерпретація терміну «релігійна медаль» передбачає розуміння її в якості оберега або прикраси, що несе релігійний, політичний, патріотичний зміст, або змішаний, наприклад, патріотично-релігійний [5, s. 47].

Впродовж досліджуваного періоду на релігійних медальйонах з Поділля зазвичай зображали найбільш шановані образи Богородиці, насамперед Летичівської та Кам'янецької Вірменської, на східному Поділлі – Матері Божої Чечельницької. При цьому, такі зображення були поширені в католицькій традиції, а згадані ікони відповідно зберігалися в костелах Летичева, Кам'янця-Подільського та Чечельника (**Рис. 1**).

Вірменський храм Кам'янця-Подільського був справжньою окрасою міста та центром духовного життя його мешканців. До закриття храму, в ньому знаходилася, відома далеко за межами Поділля, чудотворна ікона Пресвятої Діви Марії. Дослідники відносили ікону до візантійської традиції і вважали, що вона була написана у X ст. на кипарисовій дошці і зображала Богородицю із дитям на лівій руці. За переказами вона потрапила до Кам'янця у 1398 ст., коли вірмени рятуючись від переслідувань мусульман прибули до міста із Севастополя. Згідно легенд, ікона неодноразово розділяла долю мешканців міста. Під час турецької окупації Поділля, вона була забрана із церкви і слугувала столом для замісу тіста в одній турецькій родині. Саме в такому вигляді вірмени віднайшли її в Македонії, викупили святиню, проте при поверненні на Поділля вони зазнали нападу турецьких галер. Багато суден були потоплені, однак корабель, на якому знаходилася ікона благополучно досягнув берега. Під час турецької окупації міста вірмени забрали святиню із собою до Созополя, потім переховували її у Львові, а після виходу з міста турок повернули ікону до Кам'янця [9, с. 181-182].

Ікона залишалася в храмі до початку 20-х рр. XX ст., коли, з початком ревізиції церковних цінностей, її сліди зникають. Проте, інформацію про храм та його найбільшу святиню зберіг медальйон XIX століття із зображенням ікони Вірменської Богородиці (**Рис. 1**). На аверсі медальйону зображено Матір Божу в півоберту з дитям Ісусом на лівій руці. Оточена променями голова Богородиці увінчана короною, яку тримають з боків два ангели. В іконографії на українських землях шанування образу Божої Матері, починаючи з пізнього середньовіччя, було надзвичайно популярним. Через особливе місце у Бога, Богородиця була наділена майже королівським маєстатом, безмежною добротою і могутністю, завдяки чому була здатна відвернути усі лиха, і в переконаннях віруючих виступала як істинна заступниця і покровителька краю. Кам'янецька вірменська Богородиця вважалася заступницею міщанського

стану. Прихожани приносили до ікони різні пожертви за заступництво та зцілення від хвороби. До образу Богородиці підвішувалися виготовлені із дорогоцінних металів знаки у вигляді сердець, рук, ніг, навіть дитячих колисок [9, с. 123].

Упродовж кількох століть місто Летичів формувалося як потужний духовний осередок краю. Піднесення міста пов'язують із місіонерською діяльністю отців-домініканців, що у 1606 р. прибули до Летичева із іконою Богородиці, створеної за зразком відомого образу Сніжної Богородиці із римської базиліки Santa Maria Maggiore, подарованої монахам Папою Климентом VIII. Джерела засвідчують, що ікона прославилася незвичайним сяйвом, яке випромінювала, а місцеве населення неодноразово переконувалося в чудодійності образу [7]. Згідно легенди, генеральний подільський староста Ян Потоцький, перебудовуючи летичівський замок і будучи переконаним кальвіністом, побачив сяйво, що виходило від ікони, повірив у її чудодійну силу і віддав під її захист місто і увесь край [10, с. 63-64]. У 1778 р. папа Пій VI видав декрет про визнання ікони чудотворною, а 4 жовтня 1778 року біскуп Станіслав Раймунд Єзерський провів обряд коронації ікони Летичівської Богородиці [6, с. 469-470]. З того часу ікону стали називати «Королевою Поділля та Волині», вона на довгі роки стала оберегом для вірян регіону. Релігійні медалі із зображенням ікони Летичівської Богородиці були досить популярними серед населення подільського регіону, що засвідчує понад 10 різних типів таких медальйонів (№ 562-563, 953-960) [4].

Згадані релігійні медальйони виготовлялися із різних металів, здебільшого із латуні та срібла шляхом штампування на варшавських або інших європейських фабриках.

В православній традиції ладанка або образок розумілася як амулет, що оберігає свого володаря від зла і негативу. Ця практика відома ще з візантійських часів, коли такі обереги представляли собою невеликі мішечки, у які клали тексти молитов, землю, привезену зі святих місць, а також шматочок ладану. Саме він і дав назву цим амулетам. У XVIII-XIX ст. такі обереги-ладанки набули форми невеликої ікони-підвіски, виготовленої із металу (міді, латуні, срібла), здебільшого овальної форми із зображеннями на лицевій стороні – лику святого, а на звороті – релігійного сюжету або напису-присвяти. Згідно із православним віросповіданням, ладанка, яку носили на шії, захищала господаря від хвороб та злих духів.

В духовній практиці православного населення Поділля у XIX ст. релігійні медалі в якості оберегів і ладанок набули широкого поширення. Однак, при зовнішній подібності із католицькими зразками, за формою і подачею сюжету такі обереги не виявляли ознак регіональних подільських святинь, а демонстрували образи православних святих, здебільшого св. Варвари, св. Миколая, Богородиці Почаївської, Казанської, Володимирської та ін. **(Рис. 2)**. Підвіски виготовлялися із різних металів, здебільшого із срібла, в ремісничих майстернях на замовлення.

Під впливом християнського середовища, іудейське населення регіону також стало використовувати в якості оберегів і прикрас релігійні медалі у

вигляді підвісок із зображенням Мойсея. Таке зображення часто поєднувалося з написом із Тори. Ізраїльський дослідник М.Глікман вважає, що ці підвіски з'явилися під впливом християнських медальйонів і констатує: «Дивна комбінація для єврейського медальйону: зображення пророка та частини найважливішої молитви в юдаїзмі, оскільки друга заповідь, яку Всевишній передав Мойсею для ознайомлення та виконання всього народу, говорить: «Не роби собі кумира і жодного зображення того, що на небі вгорі, і що на землі внизу, і що у воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм» [2, с. 45] (**Рис. 3-4**).

На думку відомого історика-мистецтвознавця С. Рота заборона зображати лики святих чи пророків на довгі століття затримала освоєння жанру портрета єврейськими художниками (виняток склали ті з них, які прийняли християнство) [8, с. 43].

Аналізуючи медальйони із зображенням Мойсея один із дослідників зауважив, що: «не можливо уявити, щоб віруючий єврей надягнув на себе прикрасу із неканонічним зображенням Мойсея, хоча на звороті і міститься благословення Шма Ісраель, цілком собі кошерне. Але такий предмет вважають забороненим з точки зору єврейської релігії. Можливо, він зроблений якимись месіанськими євреями, які «блукали» на стику іудаїзму та християнства» [2, с. 47]. Можливо, подібні медалі-обереги могли використовувати євреї-вихрести, які прийнявши християнство, ментально залишалися іудеями (**Рис. 5**).

Загалом, серед єврейських громад Східної Європи на початку ХХ ст. існувала традиція або навіть мода на підвіски з текстом "Шема" на одному боці і зображенням Мойсея та скрижалей Завіту на іншій. Проте, інформація про те, чи продавалися такі підвіски в синагогах або виготовлялися за індивідуальними замовленнями, поки що залишається невідомою [11]. Разом з тим, відомі нам підвіски виготовлені із срібла, у різних техніках: штампування, лиття та гравірування.

Таким чином, упродовж ХІХ – початку ХХ ст. на Поділлі відбувалися активні процеси взаємовпливів і міжконфесійних трансформацій християнського (православного і католицького) та іудейського населення, що демонструють зображення на релігійних медалях і ладанках цього періоду. При цьому, католицькі святині активно використовують і пропагують реліквії регіонального, подільського походження (ікони Кам'янецької Вірменської, Летичівської і Чечельницької Богородиці), православні – ікони загальноконфесійного шанування, а іудеї, під впливом християнського оточення – медалі-підвіски із зображення Мойсея, що докорінно заперечує іудейська традиція. Нестандартні для розуміння медальйони стали своєрідним компромісом між іудейською традицією і християнським оточенням.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гупало В. Релігійні медальйони із поховань у колишньому бернардинському костелі в Дубні на Волині. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 2014. Вип. 18. С. 291-292.

2. Гликман М.Л. Медальон: «Пророк Моисей, Скрижали Завета, Молитва» – эмаль // Культурология, филология, искусствоведение: актуальные проблемы современной науки. СибАК, Новосибирск. 2021. № 11 (44). С.43-49.
3. Duchnowski T. Medaliki i krzyżyki z XVIII i XIX wieku związane z kultem religijnym na Warmii. Wiadomości Numizmatyczne, R. LVIII, 2014, z. 1–2 (197–198). S. 219-238.
4. Katalog medali religijnych, odnoszacych sie do koscjola katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski zbioru Dr.Md. T. Rewolinskiego w Radomiu 1887. Cz. 1–2, Kraków 1887.
5. Kriegseisen Jacek. Medaliki religijne XVII-XVIII wieku - forma, treść, funkcja. Klejnoty w służbie sacrum i dewocji : biżuteria w Polsce / Kluczواجد Katarzyna (red.), Rzemiosło Artystyczne i Wzornictwo w Polsce , 2017, vol. 16, Toruń, Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki, s. 43-47.
6. Lipiński T., Wiadomości historyczno-numizmatyczne o koronacjach obrazów Matki Boskiej w dawnej Polsce, Warszawa 1850. S.441-476.
7. МАТИ БОЖА ЛЕТИЧИВСКА: <http://catholic-sport.org.ua/maty-bozha-letychivska/>
8. Рот С. Еврейское изобразительное искусство // Искусство в еврейской традиции. Библиотека–Алия. Израиль, 1980. С. 37-52.
9. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев, 1895. 250 с.
10. Урсу Н.О. Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVII-XIX ст. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2007. 368 с.
11. Чайка Ю. Підвіски та жіночі шпильки // <https://focus.ua/technologies/505007-podveski-i-zhenskie-zakolki-v-lagere-smerti-sobibor-naydeny-lichnye-veshchi-zhertv-holokosta-foto>.

Рисунки

Рис. 1. Релігійні медалі XIX- XX ст. (із приватних колекцій)

Рис. 2. Релігійні медалі XIX- XX ст. (із приватних колекцій)

Рис. 3. Релігійні медалі XIX- XX ст. (із приватних колекцій).

Рис. 4. Медальйон, знайдений в 2020 р. в Житомирській обл. // <https://violity.com/en/103049457-medalon-moisej-so-skrizhalyami-10-zapovedej-srebro-78-proba>

Рис. 5. Медальйон, знайдений в 2023 р. в Полтавській обл. // <https://archive.violity.com/medalon-amulet-moisej-so-skrizhalyami-84-granya-p-o-29438363>